

ULUSAL SÜT KONSEYİ ARAŞTIRMA VE DANIŞMA KURULU

SÜT SEKTÖRÜ 2010 YILI GENEL DEĞERLENDİRME RAPORU

1.GİRİŞ

Ülkelerin teknolojik alanda hızlı gelişmeleri, ülkede yaşayan bireylerin sağlıklı ve yeterli beslenmeleri ile yakından ilgilidir. Süt; insanların beslenmeleri için ihtiyaç duyulan besin öğelerini yeterli ve dengeli bir şekilde içerdiğinden, günde belirli miktarlarda alınması gereken önemli bir besin maddesidir. Bu nedenle insanların sağlıklı ve yeterli beslenmeleri için sütün yeterli miktarda üretimi ve tüketimi önem arz etmektedir.

Hayvansal üretimin en önemli çıktılarından biri olan süt, her gün üretildiği ve kısa vadede paraya dönüştürüldüğü için tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan ailelerin en güvenilir gelir kaynağıdır. Bu nedenle ülkemizin gelişmesi, üreticinin gelir seviyesinin yükseltilmesi, köyden kente göçün engellenmesi, dış ticaret dengesinin sağlanması açısından özellikle süt hayvancılığına gereken önemin verilmesi zorunlu ve milli bir görevdir.

2.ÜLKEMİZ SÜT HAYVANCILIĞINDA MEVCUT DURUM

Nüfus ve İstihdam,

Ülkelerin tarımda istihdam ettikleri nüfusun toplam nüfustaki payı ile işletme büyüklüğü ve sayısı arasında bir ilişki söz konusudur. Tarımda çalışan nüfusun azalmasına yol açan gelişmelerin işletme sayısının azalmasına, ancak işletmelerin ortalama büyüklüğünün artmasına yol açmaktadır.

1990 yılında ülkemizdeki nüfusun %46,9'u tarımda istihdam edilirken 2010 yılında bu oran %25,2'ye gerilemiştir. Oysa tarım nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı AB ülkelerinde ortalama %5,3, ABD'de ise 2,3'dür.

İşletme Yapısı

Türkiye İstatistik Kurumunun 2006 yılında yaptığı tarımsal işletme yapı araştırması göre tarımsal işletmelerin %62,3'ünde hem bitkisel üretim hem de hayvancılık, %37,2'inde sadece bitkisel üretim, %0,5'inde ise sadece hayvancılık yapılmaktadır.

Ülkemiz süt hayvancılığında işletme başına düşen hayvan sayıları gelişmiş bir yapıya sahip olan AB ülkelerine göre çok düşük olup, süt işletmelerinin % 91,61'ni 10 baş ve altı hayvana sahip işletmeler oluşturmaktadır. İşletme başına düşen hayvan varlığı açısından AB'de kaliteli süt üretimi için 40-50 baş inekten daha azına sahip işletmelerin ekonomik olamadıkları, bu büyüklükteki işletmelerin ise ideal olduğu kabul edilmektedir.

Bunun yanında tarımsal işletmenin tasarrufunda bulunan toplam arazinin; %66,41'ini hem bitkisel üretim hem de hayvan yetiştiriciliği yapan işletmeler, %33,56'sını yalnız bitkisel üretim yapan işletmeler, %0,03'ünü yalnız hayvan yetiştiriciliği yapan işletmeler tasarrufunda bulundurmaktadır. İşletmelerin arazi büyüklüğü arttıkça işletme başına büyükbaş hayvan sayısının da arttığı görülmektedir.

İşletme başına düşen hayvan sayısı ve işletmelerin arazi varlığı birlikte dikkate alındığı zaman, Türkiye'de genel olarak küçük ölçekli aile işletmelerinin hâkim olduğu bir sığır yetiştiriciliği yapıldığı görülmektedir. Süt sığırı işletmelerinin çoğunun küçük ölçekli olması, işletmelerin bilgi ve teknoloji için yatırım yapmalarını engellediği gibi, çiftlikten sofraya birçok aşamadan geçen sütün, uygun koşullarda üretilmesi ve süt işleme tesisine getirilmesine kadar muhafaza edilmesi için gerekli yatırımların yapılmasını da sınırlandırmaktadır. Bu işletmelerde; hayvan barınaklarındaki şartlar kötü, hayvan başına süt verimleri düşük ve hayvan sağlığı ve refahına özen gösterilmemektedir.

Küçükbaş hayvan yetiştiren işletmelerin %87,44'nü koyunculuk işletmeleri oluşturmakta olup, bu işletmelerde işletme başına düşen ortalama küçükbaş hayvan sayısı 46,76 baş dır.

Koyun yetiştiren işletme sayısının en fazla olduğu bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Kıl keçi yetiştiriciliğinin en fazla olduğu bölge ise Akdeniz Bölgesidir. Bu iki bölgede koyun ve keçi sütü üretimi hem Türkiye hem de bölge üretiminde önemli yer tutmakta olup, ülkemiz koyun sütü üretiminin yaklaşık %25'i Güneydoğu Anadolu bölgesinde keçi sütü üretiminin %50'si Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde elde edilmektedir.

Koyun ve keçi yetiştiriciliğinin hemen hemen tamamı meraya dayalı, büyük yerleşim merkezlerine uzak olan yerlerde yapılmakta ve elde edilen sütün de neredeyse tamamı elle sağılmakta ve işletmede geleneksel yöntemlerle süt ürünlerine işlenmektedir. İşletmelerde sağım ve soğutma ünitelerinin bulunmayışı ve hijyen kurallarına uyulmaması, üretilen sütün kalitesinin yanında sütün işlenmesi sonucu elde edilen süt ürünü kalitesini de düşürmektedir.

Ülkemizde süt üretimine katkıda bulunan hayvan türlerini sığır, koyun, keçi ve manda oluşturmaktadır. Bunlardan sığır sütü üretimi ülkemiz süt üretiminin büyük bir çoğunluğunu oluşturmakta olup, sığır sütünü sırasıyla koyun, keçi ve manda sütü üretimi izlemektedir.

Hayvan Varlığı

2010 yılı verilerine göre ülkemizin sığır varlığı 11.369.800 baştır. 1990 yılında ülkemiz sığır varlığının %58,8'ini yerli ırk oluştururken, 2010 yılında bu oran 21,7'ye kadar inmiştir. 1990 yılında sığır varlığının 8,9 kültür ırkı, %32,3' melez ırk iken 2010 yılında kültür ırkı 36,9'a melez ırk ise %41,4'e yükselmiştir. Ülkemizde yaygın olarak Siyah-Alaca, Esmer, Simental ve Jersey kültür ırklarının yetiştiriciliği yapılmaktadır. Kültür ırkı yetiştiriciliğinin dolayısı ile de süt üretiminin en yoğun olduğu bölgeleri Ege ve Marmara Bölgeleri oluşturmaktadır. Bu bölgelerde daha çok, süt verimleri yüksek Siyah-Alaca ırkı sığırların yetiştiriciliği yapılmaktadır.

Ülkemizde büyükbaş hayvan olarak manda yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Ülkemizde 1990 yılında 371.000 baş olan toplam manda varlığımız %22,8 oranında azalarak 2010 yılında 84.726 başa gerilemiştir.

Ülkemizde küçükbaş hayvan olarak Merinos ve yerli koyun cinslerinin yetiştiriciliği ile kıl ve tiftik keçi cinslerinin yetiştiriciliği yapılmaktadır. Ülkemizde 1990 yılında 40.553.000 baş olan toplam koyun varlığımız %56,9 oranında azalarak 2010 yılında 23.089.6911 baş gerilemiştir. Aynı şekilde 1990 yılında 10.977.000 baş olan keçi varlığımız %57,3 oranında azalarak 2010 yılında 6.293.233 başa gerilemiştir.

Sağılan hayvan varlığı

1990 yılındaki sığır varlığımız 5.890.000 baş, koyun varlığımız 23.700.000 baş, keçi varlığımız 6.020.000 baş ve manda varlığımız 190.000 baştır. 2010 yılı verilerine göre ülkemizde sağılan hayvan varlığı ise kültür ırkı, melez ırk ve yerli ırktan oluşan sığır varlığı 4.361.841 baş, merinos ve yerli cinslerden oluşan koyun varlığı 10.583.608 baş, kıl keçisi ve tiftik keçisi cinslerden oluşan keçi varlığı 2.582.539 baş ve manda varlığı ise 35.362 baş'dır.

1990-2010 yılı verileri dikkate alındığında ülkemizin sağılan hayvan varlığında bir azalma görülmektedir. 1990 yılına göre, 2010 yılındaki sağılan sığır varlığı %25,9 oranında, sağılan koyun varlığı %44,6 oranında, sağılan keçi varlığı %42,9 oranında ve sağılan manda varlığı ise 18,6 oranında azalmıştır.

Süt üretimi

Türkiye İstatistik Kurumunun verilerine göre 1990 yılında 7.960.640 ton olan sığır sütü üretimi 2010 yılında %55,9 oranında artarak 12.418.544 ton, 1.145.015 ton olan koyun sütü %28,6 oranında azalarak 816.832 ton, 337.535 ton olan keçi sütü üretimi %19,1 oranında azalarak 272.811 ton ve 174.225 ton olan manda sütü üretimi %79,6 oranında azalarak 35.487 ton olmuştur.

Ülkemizde 2010 yılı verilerine göre yaklaşık 13.5 milyon ton süt üretilmiştir. Üretilen sütün %91,7'si gibi büyük bir kısmı sığırdan, %6'sı koyundan, %2'si keçiden ve %0,3'ünün de mandadan sağlandığı görülmektedir. Toplam süt üretimimiz içindeki koyun, keçi ve manda sütü üretimindeki bu azalma, yöresel olarak bu sütlerden elde edilen süt ürünlerinin üretilmesinde hammadde sıkıntısı yaşanmasına da neden olmaktadır.

Ülkemizde süt üretimi mevsimlere göre de farklılık göstermektedir. Nisan, Mayıs, Haziran ayları doğumların başlaması nedeniyle sığır, koyun ve keçi sütlerinin en yoğun üretildiği aylar olup, kış ayları ise üretimin en düşük seyrettiği aylardır. Manda sütünün en yoğun üretildiği aylar ise Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarıdır. Süt üretiminde mevsimlere göre yaşanan dengesizlik süt işleme tesislerinin yılın 5-6 aylık bir dönemin de yeterli kapasite ile çalışmalarını engellemektedir. Oysa gelişmiş ülkelerde süt üretimindeki mevsimler ve bölgelere göre oluşan farklılıklar ortadan kaldırıldığından süt işleme tesislerinin yıl içinde belli bir kapasite ile çalışmaları sağlanmaktadır.

Süt verimi

Bir ülkede gerçekleşen toplam sığır sütü üretimi, sağılan inek sayısı ve inek başına süt verimi ile doğrudan ilişkilidir. İnek başına süt verimi, ülkeler ve bölgelere göre değişmekle birlikte hayvanın genotipi, bakım ve beslemeye göre de değişmektedir.

1990 yılından 2010 yılına kadar geçen 20 yıllık süreçte, sığır başına ortalama 1.351 litre olan sığır sütü verimi 2,10 kat artarak 2.803 litre, koyun başına ortalama 48 litre olan koyun sütü verimi 1,6 kat artarak 77 litre, keçi başına ortalama 56 litre olan keçi sütü verimi 1,9 kat artarak 106 litre ve manda başına ortalama 916 litre olan manda sütü verimi 1,09 kat artarak 1.003 litre olmuştur.

AB ülkelerinde ise sığır sütü ortalama verimi 6.182 litredir. Koyun başına süt verimine bakıldığında ise; 388.9 kg/baş ile Avusturya ilk sırada yer almakta, AB ülkelerinde koyun başına ortalama süt verimi ise 121.8 kg/baş'dır. Keçi süt verimlerine bakıldığında; 841.5 kg/baş ile Çek Cumhuriyetinin ilk sırayı aldığı, AB ülkelerinde

ortalaması ise 239.3 kg/baş'dır. AB ülkelerinden sadece Yunanistan ve İtalya'da manda sütü üretilmektedir.

Çiğ süt fiyatı

Ülkemizde çiğ süt fiyatları serbest piyasa şartlarına göre oluşmakta olup, çiğ sütün fiyatının belirlenmesinde devletin herhangi bir müdahalesi bulunmamaktadır. Belli bölgelerde özellikle Çanakkale ve Balıkesir illerinde 3 er aylık dönemler halinde üretici birlikleri veya kooperatifler ile sanayici arasında yapılan ihaleler, ülkemizde çiğ süt fiyatının oluşmasını sağlamaktadır. Diğer bölgelerde ise bu bölgelerde belirlenen çiğ süt fiyatına göre fiyat oluşmaktadır. 3 er aylık dönemler halinde yapılan ihaleler çiğ süt fiyatının yıl içinde değişkenlik göstermesine de neden olmaktadır. Aynı zamanda çiğ süt fiyatında yıl içinde yaşanan bu değişkenlik çiğ süt üretiminde yıl içinde yaşanan mevsimsel dalgalanmalardan da kaynaklanmaktadır.

Süt sığırcılığında üretimin girdileri içerisinde en büyük payı oluşturan yem fiyatları, gelirin büyük bölümünü oluşturan süt fiyatlarından ayrı düşünülmemelidir. Ekonomik anlamda bir süt sığırcılığı için çiğ süt ve yem fiyatlarından ziyade bu ikisinin fiyatları arasındaki oran dikkate alınmalıdır. Süt sığırcılığında süt/yem paritesinin 1,5'in altına düşmemesi hatta 2 civarında seyretmesi istenmektedir. 2010 yılı itibariyle süt yem paritesi 1,46 olarak gerçekleşmiştir.

Ülkemizde çiğ sütün toplanması ve pazarlanması, yerleşim yerine göre değişmekle birlikte genelde çok fazla aracıyı içeren karmaşık bir sistemdir. Süt hayvancılığı yapan işletmelerin yapılarının küçük olması nedeniyle üretilen süt çok sayıda üreticiden toplanıp süt işleme tesislerine getirilmektedir. Üretilen süt; kooperatifler, üretici birlikleri ve köy toplayıcıları aracılığı ile süt işleme tesislerine satabildiği gibi üretici tarafından doğrudan süt işleme tesislerine de satılabilmektedir. Bunun yanında süt üreticisi ürettiği sütü veya süt toplayıcısı topladığı sütleri şehir merkezlerine götürerek sokak sütü olarak doğrudan tüketiciye satabilmektedir. Üreticiler, bu karmaşık yapı içinde ürettiği çiğ sütü, eder fiyata satamadıkları gibi tüketiciler de pahalıya süt ürünlerini tüketmek zorunda kalmaktadır.

Üretilen sütün kullanımı

Süt ve süt ürünleri, modern işleme tesisleri tarafından pazara sunulduğu gibi teknik ve hijyenik şartları uygun olmayan işletmeler ve hatta evinde üretim yapan süt üreticileri tarafından da pazara sunularak tüketiciye ulaşmaktadır. Bu kadar geniş bir kesim tarafından pazara sunulan süt ve süt ürünleri, kalite ve hijyen özellikleri bakımından homojen bir yapı göstermemektedir.

Üretilen çiğ sütün kullanım alanları, bilgi kaynaklarına göre farklılık göstermekle birlikte üretilen sütün yaklaşık %60'ı işleme tesisleri tarafından %20 si sokak sütü olarak, %20 sinin ise buzağı beslenmesi ve süt üreticisi tarafından ev ihtiyacı için tüketimde kullanılmaktadır.

Süt Tüketimi

Ülkemizde içme sütü tüketme alışkanlığı gelişmiş ülkelerin çok altında olup, beslenme yönünden süttten en iyi yararlanma şeklinin sütü içerek tüketmek olduğu düşünüldüğünde sağlıklı ve dengeli bir gelişim için ülkemizdeki içme sütü tüketiminin artırılması gerekmektedir.

Tüketilen toplam süt ürünleri miktarının içme sütü olarak kullanma oranı, dünya ortalamalarında %40 iken ülkemizde bu oran %20'lerde kalmaktadır. Buna göre kişi başına yıllık **içme sütü tüketimi** Avrupa ülkelerinde 60-170 litre ortalama 81 litre iken bu oran ülkemizde ortalama 21 litre gibi düşük bir düzeydedir.

Ülkemizde kişi başına yıllık süt ve süt ürünleri tüketimi ise ortalama 138 Litre süt eşdeğeri iken AB ülkelerinde ortalama 250-300 Litre, ABD de ise 250 Litre süt eşdeğeri civarındadır. Ülkemizde AB ülkelerine göre çok fazla miktarda yoğurt tüketilmekte olup, tüketilen süt ürünlerinin %90'ını yoğurt, beyaz peynir, ayran, kaşar ve dondurma oluşturmaktadır.

Türkiye’de süt işleme tesislerinin sayısı bölgelere göre farklılık göstermekte olup, tesislerinin %51 gibi büyük bir kısmı Marmara ve Ege Bölgesinde bulunmaktadır. Süt işleme tesislerinin %50’den fazlasının bu iki bölgemizde yoğunlaşması; bu bölgelerde diğer bölgelere göre daha bilinçli ve verimli bir şekilde süt sığırı yetiştiriciliği yapılması, buna bağlı olarak sanayicinin kolay süt temin edebilmesi, ulaşımdaki kolaylık ve bu bölgelerdeki nüfus yoğunluğu ile ilişkilendirilebilir.

Süt işleme tesislerinin kurumsal yapılarına bakıldığında ise süt işleme tesislerinin %95,5 ‘nin özel sektöre ait tesisler, %4,1’nin kooperatiflere ait tesisler ve %0,4 ‘ünün ise kamuya ait tesisler olduğu görülmektedir. AB’de ise süt işleme tesislerinin yaklaşık %50’sini kooperatiflere ait tesisler oluşturmaktadır. AB’deki kooperatif tesislerinin fazla olması, çiğ süt fiyatlarının belirlenmesinde süt üreticilerinin etkili olmasını sağlamaktadır. Ülkemizde ise kooperatiflere ait tesislerinin az olması nedeniyle süt üreticileri, çiğ süt fiyatlarının belirlenmesinde etkili olamamaktadır.

Süt Sektörünün Sorunları

Kısa sürede bozulma eğilimi gösteren bir ürün olan sütün kısa sürede teknik ve hijyenik şartları uygun işletmelerde işlenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Süt sanayinin gelişmesi için, kaliteli çiğ sütün üretilmesi, modern teknolojinin kullanılması, uzman personelin istihdam edilmesi ve girdi maliyetlerinin düşürülmesi gerekmektedir.

Türkiye’deki süt sektörünün sorunlarını başlıca şu şekilde sıralamak mümkündür.

- **Hammadde sorunları** (Hayvan sağlığı, hijyenik olmayan koşullarda sütün üretilmesi, toplanması ve süt işleme tesislerine getirilmesindeki sıkıntılar)
- **Süt çiftliklerin yapısı** (İşletmelerin %90 gibi büyük bir kısmını küçük aile işletmeleri oluşturmaktadır. Bu işletmelerin hayvan sayılarının optimum işletme seviyesine yükseltilmesi gerekmektedir.)

- **Süt işleme tesislerinin yapısı, ekonomik yetersizlik ve finansman sorunları** (Süt işleme tesislerinin büyük bir kısmı küçük ve orta büyüklükteki işletmeler oluşturmaktadır. İşletme yapılarının küçük olması maliyetleri yükselmekte bunun yanında finansman sıkıntısı nedeniyle yeterli yatırım yapılamamaktadır.)
- **Denetimlerdeki sorunlar** (Sektördeki denetimleri farklı birimlerin yapması çok başlılığa neden olmaktadır.)
- **Tüketim azlığı ve tüketicinin bilinçsizliği** (Halkımızın süt içme alışkanlığı yetersizdir ve sütün besleyici değeri tam olarak bilinmemektedir. Ülkemizdeki kişi başına süt ve süt ürünleri tüketimi, AB ülkeleri ile kıyaslandığında çok düşük düzeydedir.)
- **Süt sanayisinde kapasite kullanımı yetersizdir.** (Süt işleme tesislerinde kapasite kullanımı yaklaşık yıllık %50'dir.)
- **İşletmelerin büyük bir kısmında altyapı sorunları bulunmakta ve modern teknoloji kullanılmamaktadır.**

Genel olarak ülkemiz süt sektörünün sorunlarını; çiğ sütün kalitesizliği, süt sanayinin altyapı teknik eksikliği, finansman yetersizliği, tüketim azlığı, ürün ve işleme maliyetlerin yüksekliği ve denetim olarak özetleyebiliriz.

Süt Sektörünün Çözüm Önerileri

Süt sektörü, ülke ekonomisine katkısı ve halkın sağlıklı beslenmesine bağlı olarak ülkemizin gelişmesi açısından önemli bir sektör olduğundan sütçülüğe gereken önemin verilmesi gerekmektedir. Ülkemiz süt sektörünün AB ülkeleri ile rekabet edebilmesi için yapılması gerekenleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

- **Süt üreticileri, bu işi meslek olarak görmeli (profesyonelleşmeli) ve özel çiftlikler kalkındırılmalıdır.** (AB ülkelerinin çoğunda süt üreticileri gelirlerinin

%80'nini süt üretiminden sağlamakta olup, bu konuda uzmanlaşmışlardır. Türkiye'deki süt üreticilerinin yaklaşık %90'nin hayvan sayısı 10 inekten azdır. Bu nedenle Türkiye'deki süt üreticilerinin AB'deki gibi bu işte uzmanlaşması, süt çiftliklerin büyütülmesi gerekmektedir.)

- **Süt üreticilerin gelişmesine yönelik yayım hizmetleri artırılmalı ve süt üreticilerine bu yayınlar ulaştırılmalıdır.** (Bu hizmetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için süt çiftliklerinin geliştirilmesi gerekmektedir.)
- **Süt toplama sistemi geliştirilmeli ve üretim planlaması yapılmalıdır.** (Süt toplam işlemlerinin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için işletmelerin büyütülmesi ve çiftliklerde soğutma tankları bulunmalıdır. Bunun yanında mevsimselliğe bağlı olan süt üretim fazlalığı yıl içine yayılmalıdır. Bu durumda süt işleme tesisleri, yıl boyunca günlük belli kapasite ile çalışmış olacaklardır.)
- **Süt ve süt ürünleri tüketim alışkanlığı artırılmalıdır.** (lkemizdeki süt ve süt ürünleri tüketim alışkanlığı gelişmiş ülkelerin çok altındadır. Sağlıklı bir toplum için ülkemizdeki kişi başına süt ve süt ürünleri tüketimi AB lkeleri seviyesine çıkarılması gerekmektedir.)
- **Kayıtsız süt satışı engellenmelidir.** (retilen sütün süt işleme tesislerinde işlenme oranı %60 olup, bu oran AB lkelerinde olduğu gibi %96-98'lere çıkarılmalıdır.)
- **Süt sanayisinin altyapısı geliştirilebilmesi ve teknik yetersizliği giderilebilmesi için mali kaynak bulunmalı ve süt işleme tesislerinde uzman personel istihdam edilmelidir.**
- **Çiğ sütün kalitesi geliştirilmelidir.**
- **Çiğ süt fiyatları, istikrarlı olmalıdır.**
- **Süt üreticilerinin mesleki örgütlenmeleri desteklenmelidir.**